

УДК 316.722

Ю. В. Ковтун,

кандидат філософських наук, старший викладач
(Житомирський національний агроекологічний університет)

cliosophia@mail.ru

ORCID: 0000-0002-8825-6996

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТРАДИЦІОНАЛІЗМ У КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті розкрито сутнісні ознаки мультикультуралізму і традиціоналізму через призму їх впливу на формування національної ідентичності. Якщо політика мультикультуралізму спрямована на збереження культурної багатоманітності на основі принципів полікультурності, толерантності та терпимості, то в традиціоналізмі обґрунтовується орієнтація на збереження культурної традиції титульної нації та уніфікацію етнічних культурних традицій іммігрантів. Автором встановлено, що використання традиціоналістських підходів в умовах постіндустріального суспільства має базуватися на виробленні сталого співвідношення між різними елементами соціальної системи, на балансі між уніфікацією і збереженням соціокультурної ідентичності, між повагою до традиції і дотриманням прав і свобод Іншого.

Ключові слова: мультикультуралізм, традиціоналізм, міграція, міграційна криза, національна ідентичність, постіндустріальне суспільство.

Невід’ємною складовою глобальних транзитивних процесів у сучасному світі стала міграційна криза, апогеєм якої став рух на європейський континент мільйонів біженців з Сирії і Північної Африки. Одним з чинників вказаних процесів стала мультикультурна міграційна політика у багатьох європейських державах, що призвела до формування закритих національних груп, представники яких практично не інтегруються в європейський соціокультурний простір. Провал мультикультуралізму в Європі супроводжується не тільки зростанням етнічної злочинності, а й масовими заворушеннями, які мають етнічний або релігійний характер. Актуальність аналізу мультикультуралізму ще більше зросла після жорстоких заворушень і сутичок молодих емігрантів у містах Великої Британії, Франції, Німеччини, Нідерландів у 2005–2006 рр., міграційної кризи в Європі 2013–2017 рр., вуличних протистоянь і заворушень, вчинених вихідцями з Близького Сходу і Північної Африки у Кельні напередодні 2016 р. Фактично виявилось, що в Європі вже сформувалася хоча й інтернаціональна за походженням, однак об’єднана й духовно цілісна за релігійними і соціокультурними параметрами багаточисельна мусульманська громада.

Політика мультикультуралізму стала закономірним продовженням глобалізаційних процесів, які супроводжувалися становленням транснаціональних економічних та політичних структур, посиленням інформаційної сфери комунікацій, зростанням економічної, соціальної і культурної мобільності населення і як наслідок посиленням міграційних потоків. Внаслідок цього більшість європейських соціумів втратили не лише гомогенність, а й національну ідентичність. Закономірним наслідком цього стало зростання в електоральному полі країн Європи (Австрії, Бельгії, Нідерландів, Польщі, Угорщини, Франції) партій консервативного і націоналістичного сегментів. Актуальність аналізу співвідношення концептів мультикультуралізму і традиціоналізму посилюється й тим, що глобалізаційні процеси сприяють значній мобільності громадян України. Для нашої держави вкрай важливим є досвід вирішення зростаючих міжкультурних суперечностей, з якими наразі зіштовхуються країни Європи. Саме у такий спосіб можна визначити, які позиції міжкультурного діалогу можуть бути використані для вирішення проблем у сфері міжкультурних, міжконфесійних і міжетнічних відносин в Україні. Аналіз кризи європейського мультикультуралізму має важливе значення для України й у контексті становлення національної ідентичності.

Аналіз проблеми мультикультуралізму у науковій парадигмі вже став предметом ґрунтовного дослідження. Зокрема, атрибутивні ознаки мультикультуралізму, його еволюція та специфіка виявлення у різних країнах стали предметом зацікавленості багатьох українських дослідників О. Арцішевської, С. Дрожиної, М. Козловця, А. Колодій, Т. Метельової, П. Сауха, В. Солошенко, В. Ткаченка, К. Яценка та ін. Натомість вплив мультикультуралізму на розвиток полікультурних спільнот став основою для досліджень російських науковців В. Малахова, А. Коєна, Є. Панюгіної, С. Погорельської, А. Федосєєва та ін. Утім, найвизначніший внесок у дослідження феномену мультикультуралізму у сучасному соціокультурному просторі здійснили С. Бенхабіб, У. Кімличка, Ч. Кукатас, Б. Парех, С. Паттерсон, Дж. Ролз, Е. Сміт, Г. Тернборн, Ч. Тейлор, Ю. Хабермас.

Метою статті є аналіз співвідношення концептів мультикультуралізму і традиціоналізму у контексті проблеми збереження національної ідентичної європейських держав.

У науковій парадигмі феномен мультикультуралізму розглядається у різних площинах: "як політика гармонізації суспільно-політичних процесів у поліморфних соціумах (А. Лейпхарт, Ч. Тейлор); переосмислення понять "громадянство", "ідентичність", "етнічність" у мультикультурних суспільствах (У. Кімлічка, Л. Пітерс); мультикультуралізму як стратегії розвитку майбутніх суспільств (А. Гангон, Н. Глейзер, Ч. Кукатас); мультикультуралізму як засобу вирішення етнічних і мовних проблем (О. Биков, Е. Бомешко, В. Вардеккер, І. Воронов, С. Саржан); мультикультуралізму як новітнього напрямку в освітньо-виховній діяльності (А. Перотті, М. Рогозін); мультикультуралізму як напрямку у сучасній соціальній філософії (В. Малахов)" [1].

Вказані аспекти мультикультуралізму якнайповніше виявили себе у Великобританії, Німеччині та Франції, в яких мультикультуралізм був спрямований не на асиміляцію й уніфікацію іммігрантів, а на можливість збереження культурної багатоманітності на основі принципів полікультурності, толерантності та взаємної терпимості. При цьому, якщо французька модель мультикультуралізму базувалася на просвітницьких принципах республіканізму, свободи і братерства, рівності перед законом усіх громадян незалежно від етнічного походження і віросповідання, то політики німецького мультикультуралізму ґрунтувалися на економічних потребах у робочій силі, насамперед, з Туреччини. При цьому ФРН гарантувала збереження культурної і національної ідентичності іммігрантів за умови їх лояльності державі.

Утім, як засвідчують останні події, політика мультикультуралізму і в цих країнах у значній мірі зазнала невдачі. Самі спроби заміщення національного співтовариства мультикультурними, за твердженням Д. Глазова, спричинили розрив єдиного соціально-політичного простору, створюючи загрозу цивілізаційного розламу у суспільстві [2: 285]. Більше того, спроби вирішити зростаюче міжкультурне, міжрелігійне і міжетнічне протистояння акцентацією на необхідності впровадження принципів толерантності призвело до зворотних результатів. Емігранти у першому і другому поколіннях часто не просто не прагнуть опановувати мову і знайомитися з соціокультурною традицією Європи, зберігаючи власну культурну і релігійну ідентичність, а й починають агресивно насаджувати її в найбільш екстремістських і терористичних формах.

Загалом, можна виділити три основні наслідки політики мультикультуралізму в країнах Європи. По-перше, в деяких країнах, насамперед, Франції і Німеччині значно зросла частка мусульманського населення і ця тенденція посилюється. По-друге, відбувається зростання екстремізму і тероризму, пов'язаного з середовищем іммігрантів. По-третє, зростає соціальна напруженість між корінним населенням Європи та представниками етнічних і релігійних меншин.

Ці тенденції з необхідністю зумовили критику мультикультуралізму у загальноєвропейській суспільній думці. У європейців "все більше прокидається інстинкт самозбереження і бажання зробити Німеччину тільки для німців, Англію тільки для англійців, а Францію тільки для французів" [3: 399]. В результаті цього все більше жителів Європи закликають скасувати політику мультикультуралізму, а керівники Німеччини, Великобританії та Франції публічно заявили про її провал. Тим більше, що непродумана політика мультикультуралізму призвела й до стрімкого втягнення релігійного ісламізму й тероризму у глобалізаційні процеси. Якщо ще в кінці ХХ ст. ісламський фундаменталізм виявляв себе лише у деяких країнах Близького Сходу, то політика мультикультуралізму сприяла його вкоріненню і поширенню не лише в європейських країнах, а практично в усіх куточках світу. Саме в період розквіту мультикультуралізму, сформувалися транснаціональні терористичні організації (Талібан, Аль-Каїда, ІДІЛ, Аль-Нусра та ін.)

У глобалізованому світі криза національної ідентичності пов'язана не тільки з потужними міграційними процесами, а й з інформаційним перенасиченням. В європейському культурному просторі національна ідентичність не встигнувши сформуватись, зазнає дезінтегруючого впливу. Криза національної ідентичності в Європі не просто загрожує втратою конкурентоспроможності у світі, а й загрожує національному виживанню. Як слушно стверджує М. Козловець, у традиційних і навіть індустріальних суспільствах ідентичність особи була чітко фіксованою, оскільки соціальні ролі були визначені, а відповідна міфологія й ідеологія суворо регламентувала сферу мислення і поведінки [4: 132]. Натомість у глобалізованому світі замість надмірної регламентації часто бачимо ненадійність і уразливість умов існування і окремих людей, і цілих соціальних спільнот.

Аналіз концептуальних положень мультикультуралізму засвідчив необхідність не тільки вирішення проблеми соціокультурного протистояння корінних жителів Європи та іммігрантів, а й потребу вироблення ефективної стратегії інтеграції іммігрантів за умови збереження культурної і національної ідентичності європейців. Одним зі стратегічних напрямків цієї інтеграції може бути використання елементів традиціоналізму і консерватизму. Традиціоналізм виходить з домінування в соціальній картині світу прийомів і методів освоєння і перетворення дійсності, які базуються на усталених цінностях, здатних консолідувати й активізувати соціальну спільноту. В сучасних умовах традиціоналізм можна розглядати як інтегральну доктрину розвитку соціальної системи, в якій за висхідні структури функціонування розглядаються як стійкі форми соціального буття. При цьому у його межах визнається

потенційна можливість змін на основі осмислення традиційних цінностей. На сучасному етапі розвитку традиціоналізм є альтернативою не тільки консерватизму й лібералізму, а й мультикультуралізму у контексті розуміння функціонування соціальних систем.

Якщо традиціоналісти-класики (Е. Берк, Ж. де Местр, Ф. Савіньї) ще розраховували на реформування суспільства через "реставрацію" й "реконструкцію", то традиціоналісти ХХ ст. (Р. Генон, М. Евола, Ю. Евола, Ф. Шуон) виходили з ідеї цілковитого розриву з пануючими світоглядними тенденціями й суспільною ідеологією. У широкому розумінні під традиціоналізмом розуміється орієнтація на підтримання і підкорення авторитету традиції. У вузькому розумінні під традиціоналізмом розуміють конкретно-історичні ідеології, які виникли у середині ХХ ст. у країнах третього світу в якості зворотної реакції на вестернізацію. Класичний традиціоналізм сформувався як реакція на Французьку революцію кн. XVIII ст. і як спроба захисту традиційного суспільного устрою. Його засновниками були Е. Берк, Ж. де Местр, Л. Бональд, Р. де Шатобріан.

Праця Е. Берка "Роздуми про французьку революцію" вважається чи не першою філософською роботою, де викладені основні положення традиціоналізму. У ній мислитель, з одного боку, пропонує дескрипцію англійської політичної традиції як своєрідного культурного зразка, з іншого – визначає принципи функціонування традиції у політичній сфері. Це дає можливість розглядати традицію як базову цінність у вченні Е. Берка. А відтак, мислитель надає перевагу конструкції історично складених норм певного суспільства, порівняно з писаною конституцією. Не менш вагомим особливостям англійської політичної традиції, складає релігійний характер політичних норм і інститутів [5: 362]. Альтернативою Суверенітету Розуму, за Е. Берком, є авторитет традиції. Істина, винесена за межі мінливої реальності і закарбована у біблійних текстах, має захищати суспільство від спекуляцій і небажаних змін. Ще однією рисою англійської самобутності є дух свободи, витворений через функціонування давньої політичної конституції, в якій простежується рівновага трьох елементів: монархії, народу й аристократії.

Англійський мислитель ставив під сумнів теорію суспільного договору, обґрунтовуючи це тим, що людина ніколи не існувала поза суспільством, а від самого народження пов'язана з іншими людьми і суспільством спільними обов'язками. Сумнівною, на думку Е. Берка, є й теорія народного суверенітету, адже народ розглядається ним як кількісна спільнота, яку не можна розглядати як єдину особистість. Багато в чому такий підхід і пояснює чому не піддаються процесу інтеграції в структуру європейських соціумів мільйони іммігрантів з країн мусульманського Сходу, які на протязі декількох поколінь проживають в Європейському Союзі.

На цей аспект свого часу звернув увагу Н. Саркозі. Інтеграції іммігрантів, на його думку, не відбулося тому, що "в усіх наших демократичних спільнотах занадто сильно стурбовані ідентичністю тих, хто приїжджає, і недостатньо – ідентичністю тих, хто їх приймає". Іммігранти мають ставати частиною французького співтовариства і поважати місцевий спосіб життя, адже французьке суспільство у контексті збереження національної традиції, цілком виправдано не хоче змінювати свій спосіб життя, втрачаючи зокрема свободу і рівність між чоловіками і жінками.

Е. Берку належить обґрунтування й ідеї про включення традиційної спадщини у сферу політичного, про співвідношення традиції й змін, про межу авторитету традиції: "Держава, яка не має сили нічого змінити, не здатна себе зберегти" [5: 85]. А відтак межею традиції є потреба у змінах заради підтримання життєздатності системи. При цьому оптимальним засобом збереження традиції є дія на випередження задля адаптації суспільної системи до нових викликів.

Сучасний стан людської цивілізації уявлявся традиціоналістам спотвореним, позбавленим сакральної традиційної основи. Безкомпромісність щодо сучасного їм світу стала атрибутивною ознакою світогляду традиціоналістів ХХ ст. У 1945 р. відбулося видання книги Р. Генона "Царство кількості і знаки часу", в якій послідовно й обґрунтовано дається критика західного способу життя, його головних виявів і дефініцій (демократії, прав людини, вільного ринку, гуманізму, промисловості, психоаналізу, протестантської етики та ін.). Мислитель виходить з міркування, що на початковій стадії розвитку суспільства всі речі мали для людини традиційний характер. А тому "профання" діяльність індивіда, спрямована на ігнорування або порушення усталених норм, була неможливою ні у повсякденності, ні у сфері наук, мистецтва і ремесла, адже "у всіх традиціях є нерухома точка, що всіма одногласно називається символічним "полюсом" буття, навколо якої здійснюється обертання світу" [6: 102]. І якщо не брати до уваги часи "класичної" античності, то можна, за Р. Геноном, констатувати, що "профани" з'являються лише у сучасній цивілізації.

Якщо Р. Генон лише говорив про "кризу сучасного світу", то його послідовник Ю. Евола відкрито закликав до "повстання проти сучасного світу". Згідно з ним у сучасному суспільстві є два типи людей. Перший тип – дріб'язкового міщанина, толерантного конформіста, псевдоінтелектуала або пустого ідеаліста. Натомість для другого типу людини стихійні аспекти героїчного досвіду стають засобом перетворення і сходження до цільності особистості у трансцендентному зрізі існування [7: 147]. Утіленням ієрархічності суспільства є, за твердженням Ю. Еволи, родина, яка у традиційних цивілізаціях була не лише природним, а й релігійним союзом.

Ця ієрархічність, структурованість суспільства була підірвана, на думку західноєвропейських традиціоналістів, формуванням ліберального суспільства в Європі. І, коли це суспільство зіштовхнулося з цілісною ієрархічністю і релігійною ідентичністю ортодоксальної мусульманської "Умми", воно почало втрачати власну соціокультурну ідентичність, насамперед національну.

Західні ліберальні режими дуже слабкі перед лицем трансформації звичаїв. "Ліберальне суспільство завжди перебуває під загрозою повільного самогубства. Воно базується на плюралізмі, а він може тривати лише в тому випадку, коли послуговується плодами широкого консенсусу; суспільство не може покласти край плюралізму, не ставлячи під сумнів власні засади" [8]. Справді у ліберальному суспільстві політичний плюралізм підважує самі суспільні засади. Прикладом цього є утвердження в Європі мусульманської діаспори, яка послуговуючись благами демократії, зміцнюється і, будучи традиціоналістською, заперечує саму систему ліберальних цінностей.

Провал політики мультикультуралізму у країнах Європи ще раз засвідчує, що суспільство є складною нелінійною за напрямком розвитку системою. Системоутворюючий характер у ньому має соціокультурна традиція, яка залишається основою національної ідентифікації. При цьому засадничий характер для збереження національної ідентичності має мова. Свого часу, критикуючи позиції мультикультуралізму, у жовтні 2010 р., канцлер Німеччини А. Меркель проголосила, що вивчення мови має стати обов'язком для емігрантів, а не добровільною опцією, як це відбувалося дотепер. Ця позиція була згодом підтримана і керівництвом Великобританії і Франції.

В цілому, у контексті незворотності глобалізаційних процесів провал мультикультуралізму як дієвого механізму кроскультурної комунікації засвідчує необхідність вироблення альтернативних стратегій взаємодії представників різних етнічних та релігійних спільнот. При цьому, якщо концепт мультикультуралізму спрямований на збереження культурної багатоманітності на основі принципів полікультурності, толерантності та взаємної терпимості, то в межах традиціоналізму обґрунтовується не лише орієнтація на збереження усталених принципів і норм титульної нації, а й на уніфікацію етнічних культурних традицій іммігрантів. Однак в умовах інформаційного глобалізованого суспільства традиціоналізм як можлива альтернатива мультикультуралізму має базуватися й на виробленні сталого співвідношення між різними елементами соціальної системи, встановленні балансу між уніфікацією і збереженням соціокультурної ідентичності, між повагою до традиції і дотриманням прав і свобод. Іншого, між прагненням до збагачення і загрозою поглиблення бідності на індивідуальному і суспільному рівнях розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Малахов В. В. Мультикультуралізм в Западній Європі: по ту сторону риторики [Електронний ресурс] / В. В. Малахов. – Режим доступу: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1155#top.
2. Глазов Д. В. Політика мультикультуралізму: досвід європейських країн / Д. В. Глазов // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – Вип. 42. – С. 282–287.
3. Солошенко В. В. Особливості мультикультурного розвитку країн Західної Європи / В. В. Солошенко // Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації: [монографія]. – К.: Фенікс, 2014. – С. 387–404.
4. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: [монографія] / М. А. Козловець. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
5. Берк Е. Размышления о революции во Франции / Берк Е. – Лондон: OPI Ltd, 1992. – 411 с.
6. Генон Р. Царь мира / Р. Генон // Вопросы философии. – 1993. – № 3. – С. 97–133.
7. Евола Ю. Про тасмницю занепаду [Електронний ресурс] / Юліус Евола // Незалежний культурологічний часопис "І". – 2004. – Число 34. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n34texts/evola.htm>.
8. Бенуа А. Консервативна "культурна революція" [Електронний ресурс] / А. Бенуа // Незалежний культурологічний часопис "І". – 2004. – Число 34. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n34texts/evola.htm>.

REFERENCES (TRASLATED & TRANSLITERATED)

1. Malakhov V. V. Mul'tikul'turalizm v Zapadnoi Yevrope: po tu storonu ritoriki [Multiculturalism in Western Europe: on the Other Side of Rhetoric] [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1155#top.
2. Glazov D. V. Politika mul'tikulturalizmu: dosvid yevropeyskikh krain [Politics of Multiculturalism: Experience of the European Countries] / D. V. Glazov // Naukovi pratsi istorychnogo fakul'tetu Zaporiz'hkogo natsional'nogo universitetu [Scholarly Works of the Faculty of History Zaporizhzhia National University]. – Zaporizhzhia: ZNU, 2015. – Vip. 42. – S. 282–287.
3. Soloshenko V. V. Osoblivosti mul'tikul'turnogo rozvytku krain Zakhidnoi Yevropy [Features of Multicultural Development of the Countries of Western Europe] / V. V. Soloshenko // Suchasni Yevropeis'ki kul'turno-istorichni tsinnosti v konteksti vyklikiv globalizatsii [Modern European Cultural-Historic Values in the Context of Globalization Challenges]: [monografiia]. – K.: Feniks, 2014. – S. 387–404.
4. Kozlovets M. A. Fenomen natsional'noi identichnosti: vykliki globalizatsiyi [Phenomenon of National Identity: Calls of Globalization] / M. A. Kozlovets. – Zhitomir: Vidavnistvo ZhDU Im. I. Franka, 2009. – 558 s.

5. Berk E. Razmyshleniia o revoliutsii vo Frantsii [Reflections about Revolution in France] / Berk E. – London : OPI Ltd, 1992. – 411 s.
6. Genon R. Tsar' mira [World Ruler] / R. Genon // Voprosy filosofii [Questions of Philosophy]. – 1993. – № 3. – S. 97–133.
7. Evola Yu. Pro taemnitsiu zanepadu [About the Secret of Decline] [Elektronnyi resurs] / Yulius Evola // Nezaleznyi kul'turologichnyi chasopis "Yi" [The Independent Cultural Journal "Yi"]. – 2004. – Chislo 34. – Rezhim dostupu : <http://www.ji.lviv.ua/n34texts/evola.htm>.
8. Benua A. Konservativna "kul'turna revoliutsiia" [Conservative "Cultural Revolution"] [Elektronnyi resurs] / A. Benua // Nezaleznyi kul'turologichnyi chasopis "Yi" [The Independent Cultural Journal "Yi"]. – 2004. – Chislo 34. – Rezhim dostupu : <http://www.ji.lviv.ua/n34texts/evola.htm>.

Ковтун Ю. В. Мультикультурализм и европейский традиционализм в контексте анализа национальной идентичности.

В статье рассмотрено сущностные характеристики мультикультурализма и традиционализма через призму их влияния на формирование национальной идентичности. Если политика мультикультурализма нацелена на сохранение культурного разнообразия на основе принципов поликультурности, толерантности и терпимости, то в традиционализме обосновывается ориентация на сохранение культурной традиции титульной нации на унификацию этнических культурных традиций иммигрантов. Автором доказано, что использование традиционалистских подходов в условиях постиндустриального общества должно базироваться на разработке устойчивого соотношения между разными элементами социальной системы, на балансе между унификацией и сохранением культурной идентичности, между уважением к традиции и соблюдением прав и свобод Другого.

Ключевые слова: мультикультурализм, традиционализм, миграция, миграционный кризис, национальная идентичность, постиндустриальное общество.

Kovtun Yu. V. Multiculturalism and European Traditionalism in the Context of National Identity Analysis.

In the article peculiarities of multiculturalism and traditionalism in the context of their influence on national identity formation are revealed. If the policy of multiculturalism is aimed at the opportunity preservation of cultural diversity on the basis of multiculturalism, tolerance and mutual patience principles within traditionalism orientation on preservation of established principles and rules of titular nation as well as ethnic cultural traditions of immigrants' unification are justified. The analysis of correlation between the concept of multiculturalism and migration crisis in Europe of 2013–2017 is emphasized.

Despite irreversible nature of globalization multiculturalism failure as an effective mechanism of cross-cultural communication confirms necessity of alternative strategies of interaction between representatives of various ethnic and religious communities' formation. The author proved that in situation of modern society overtransitivity traditionalism may be an effective alternative to multiculturalism. Social and technological progress as traditionalists understand them is based on not only in the spiritual and moral development of a person but also should precede economic and political transformation. However, the use of traditionalist approaches in post-industrial society should be based on sustainable correlation between different compound parts of social system formation which would make it possible to balance unification and preservation of socio-cultural identity, respect for tradition and the Other's rights and freedoms, desire for enrichment and the threat of deepening individual and social poverty.

Key words: multiculturalism, traditionalism, migration, migration crisis, national identity, Post-industrial society.